

ΔΙΟΜΗΔΗ ΜΑΡΚΟΥΛΗ

Αναπλ. Καθηγητή Γενετικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

«NEANIEΣ ΠΟΙΝΙΚΩΣ ΑΠΟΚΛΙΝΟΝΤΕΣ».
Η ΕΜΒΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ-ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι προσπάθειες αξιοποίησης της γνώσης της Ψυχολογίας για τη διακρίβωση των αιτίων που προκαλούν την ποινικώς αποκλίνουσα συμπεριφορά στον ευρύτερο πληθυσμό γενικά και, ειδικότερα, στα από νομική άποψη μη ενήλικα άτομα, είναι σχετικά πρόσφατες. Σε αντίθεση με τις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που οι ερμηνευτικοί τους άξονες εντοπίζονται σε μακρο-κοινωνικές δομές, όπως η οικονομία, η εκπαίδευση και η εξουσία, οι περισσότερες ψυχολογικές ερμηνείες τείνουν να προσεγγίζουν την παραπάνω κοινωνικώς φορτισμένη συμπεριφορά σε σχέση με ορισμένες διαστάσεις της προσωπικότητας, όπως η ψυχομετρική ευφυΐα, ο εξατομικευμένος τρόπος μάθησης, η αυτο-εκτίμηση και οι ποικίλες μορφές γνωστικής λειτουργίας. Παρά, ωστόσο, τις διαφορές ως προς τους αιτιώδεις παράγοντες, τόσο οι κοινωνιολογικές όσο και οι ψυχολογικές προσεγγίσεις αναζήτησαν γενεσιουργά αίτια και μέσα στο πλέγμα των διαδικασιών κοινωνικοποίησης.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εκτεθούν με συντομία οι κυριότερες ερμηνείες της αποκλίνουσας συμπεριφοράς· η σκιαγράφηση των επιμέρους ερμηνειών σκοπό έχει την παρουσίαση μιας συνολικής εικόνας των ως τώρα προσπαθειών κατανόησης ενός φαινομένου, του οποίου η πολυπλοκότητα καταμαρτυρείται και μέσα από την απλή αρίθμηση των σχετικών ερμηνευτικών σχημάτων. Στη συνέχεια θα συζητηθεί εκτενέστερα το μοντέλο του L. Kohlberg για την ανάπτυξη της κοινωνικο-ηθικής σκέψης και θα καταγραφούν οι πρόνοιες του μοντέλου για την αντιστοιχία Λόγου και Πράξης. Μέσα από τις πρόνοιες αυτές θα αναζητηθεί η ερμηνευτική εμβέλεια του μοντέλου για

την υιοθέτηση αποκλίνουσας συμπεριφοράς εκ μέρους ανηλίκων ατόμων.

Είναι όμως αναγκαίο να προηγηθεί η διάκριση ορισμένων βασικών για το υπό διαπραγμάτευση θέμα εννοιών.

Η έννοια της «ποινικής παράβασης» ή του «εγκλήματος» έχει προκαλέσει αντιγνώμίες που συχνά η προέλευσή τους σχετιζόταν με συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές αντιλήψεις. Για ορισμένους πρόκειται για υποκειμενική έννοια που το περιεχόμενο και η έκτασή της καθορίζονται κυρίως από κοινωνικο-ηθικούς κώδικες συμπεριφοράς που συμβαίνει να επικρατούν σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Ο υποκειμενικός αυτός προσδιορισμός πολλών μορφών συμπεριφοράς που σήμερα δε συνιστούν παραβίαση του ποινικού κώδικα ή απόκλιση από τις κοινωνικές νόρμες, οδηγεί κατ' ανάγκη στον περιορισμό της έννοιας στις μορφές εκείνες συμπεριφοράς, οι οποίες διαπολιτιστικά ή/και διαχρονικά εκλαμβάνονται ως παραβάσεις που ενεργοποιούν το νόμο. Ο ορισμός της παραβατικής συμπεριφοράς με κριτήριο τις ισχύουσες νομικές διατάξεις, διευκολύνει τη διάκρισή της από την αντικοινωνική συμπεριφορά της οποίας το εννοιολογικό εύρος είναι μεγαλύτερο: παρ' όλο που η εγκληματική δραστηριότητα, ιδιαίτερα κατά προσώπων, είναι πάντοτε αντικοινωνική, η αντικοινωνική συμπεριφορά δεν εμπίπτει πάντοτε στην έννοια της νομικής παράβασης όπως προσδιορίστηκε πιο πάνω.

Η νεανική, ωστόσο, παραβατικότητα ως κοινωνικό και συμπεριφορικό φαινόμενο δε θα πρέπει να περιορίζεται αποκλειστικά στο ποσοστό εκείνο των ατόμων που έχουν τεθεί υπό δικαστική επιτήρηση εξαιτίας κάποιας συμπεριφοράς μη ανεκτής από τον ποινικό κώδικα. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να αποτελεί μεθοδολογική αναγκαιότητα όταν το φαινόμενο της παραβατικότητας τίθεται υπό πειραματικό έλεγχο, το πλήθος όμως των παραγόντων (διαφορά στη σχετική νομοθεσία, βαθμός κοινωνικής ανοχής της παραβατικής συμπεριφοράς, διαφοροποίηση της τακτικής των διωκτικών αρχών) που καθορίζουν το ποσοστό των νεαρών παραβατών είναι άσχετο με τη διαμόρφωση ψυχολογικών θεωριών για την παραβατικότητα ανηλίκων ατόμων.

B. ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ

Οι ερμηνευτικές απόπειρες που θα καταγραφούν στη συνέχεια

καλύπτουν περισσότερο ή λιγότερο πειστικά τις παρακάτω διαστάσεις της νεανικής παραβατικότητας: την ύπαρξη ατομικών διαφορών αναφορικά με την υιοθέτηση αποκλίνουσας συμπεριφοράς στο πλαίσιο ευρύτερων τμημάτων ενός πληθυσμού. Τις πιθανότητες γενίκευσης των ατομικών διαφορών στις ποικίλες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς. Την ηλικία σε σχέση με το βαθμό εμπλοκής στην παραβατικότητα και το επίπεδο εμπλοκής κατά φύλο (Emler, 1984, σ. 193 κε.).

1. Οι θεωρίες της ταξικής και πολιτιστικής ανομοιότητας

α. Ειδικότερος στόχος της πρώτης από τις δύο παραπάνω προσεγγίσεις ήταν η θεμελίωση αιτιωδών σχέσεων ανάμεσα στην παραβατική συμπεριφορά και την κοινωνικο-οικονομική προέλευση των δραστών. Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή, τα νεαρά μέλη των οικονομικά ασθενέστερων τμημάτων του πληθυσμού έχουν μάθει να επιθυμούν ό,τι και τα άτομα των ευποροτέρων κοινωνικών τάξεων, με τη διαφορά ότι οι προσβάσεις και τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους για την επίτευξη των στόχων που έχουν θέσει είναι μηδαμινά. Συνέπεια μιας τέτοιας απόστασης ανάμεσα στις επιδιώξεις και στις δυνατότητες υλοποίησής τους είναι οι αυξημένες πιθανότητες αναζήτησης και υιοθέτησης εναλλακτικών τρόπων δραστηριοποίησης που συχνά υπερβαίνουν τα όρια ανοχής των νόμων.

Το ουσιαστικό μειονέκτημα μιας τέτοιας ερμηνείας βρίσκεται στον περιορισμό των επιδράσεων της ματαίωσης μόνο στα άτομα χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου. Αν και η αδυναμία επίτευξης των προσωπικών επιδιώξεων είναι εμφανέστερη στα άτομα αυτής της κατηγορίας, ματαίωση ως κίνητρο παραβατικής αντίδρασης είναι δυνατό να βιώσουν και τα μέλη κάθε κοινωνικο-οικονομικού στρώματος, παρά τις αυτονόητες διαφορές. Τα πειραματικά, άλλωστε, ευρήματα δε στηρίζουν διαφοροποιήσεις της νεανικής παραβατικότητας με βάση την κοινωνικο-οικονομική τάξη (Johnson, 1979). Παράλληλα, εξαιτίας του προσανατολισμού της θεωρίας στην ανεύρεση παραγόντων που θα αιτιολογούσαν τον ταξικό χαρακτήρα της παραβατικότητας, τόσο οι ατομικές κατά κοινωνική τάξη διαφορές, όσο και οι διαφορές κατά φύλο δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής.

β. Η πολιτιστική ανομοιοότητα, με την έννοια της εγκόλπωσης διαφορετικών αξιών από διάφορες ομάδες μιας κοινωνίας, αιτιολογεί, κατά τους θιασώτες αυτής της προσέγγισης, τη συχνότερη καταφυγή ορισμένων κοινωνικών ομάδων στην παραβατική συμπεριφορά (Sutherland και Gressey, 1970). Η διάσταση της κοινωνικο-οικονομικής τάξης υπεισέρχεται και σ' αυτήν την προσέγγιση· ειδικότερα, η αποτυχία των νέων να αφομοιώσουν τις αξίες που η μεσαία κοινωνικο-οικονομική τάξη καλλιεργεί μέσω της κοινωνικοποίησης, έχει ως συνέπεια τη συνολική απόρριψη των αξιών αυτών και την υιοθέτηση άλλων, διαμετρικά αντίθετων απ' αυτές που η συγκεκριμένη κοινωνία επικροτεί. Ερευνητικά δεδομένα παρέχουν ενδείξεις ότι η απόρριψη των συμβατικών αξιών συνδέεται με ορισμένες μορφές παραβατικότητας, όπως ο βανδαλισμός, που εκφράζει με σαφή τρόπο την περιφρόνηση προς τους κοινωνικούς θεσμούς (Johnson, 1979). Η δημιουργία ή η ένταξη σε υπο-ομάδες που σχετίζονται άμεσα με τα ναρκωτικά, ερμηνεύεται επίσης ως αποτέλεσμα της αποτυχίας ενστερνισμού των συμβατικών αξιών (Kaplan, 1984). Το πρότυπο των ατομικών διαφορών καθώς και οι διαφορές ως προς το φύλο, στο πλαίσιο των επιμέρους ομάδων, δεν αποτέλεσαν αντικείμενα ειδικότερης θεώρησης.

2. Μάθηση προτύπων: Η θεωρία του A. Bandura

Σε γενικότερο επίπεδο, η θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης εξειδικεύει τους μηχανισμούς υιοθέτησης της συμπεριφοράς ενός προτύπου και τις συνθήκες υπό τις οποίες η μίμηση του προτύπου γίνεται πιο αποτελεσματική. Οι άξονες της θεωρίας αφορούν κυρίως την επιθετική συμπεριφορά, οι διαδικασίες όμως μίμησης του γονεϊκού προτύπου είναι δυνατό να συνδέονται και με τη νεανική παραβατικότητα (West και Farrington, 1977). Ο μηχανισμός της «άμεσης επανατροφοδότησης» (Bandura, 1973, σ. 210 κε.) διαμορφώνει τα υποκειμενικά κριτήρια αξιολόγησης της συμπεριφοράς που με τη σειρά τους καθορίζουν και την επιλογή μιας συγκεκριμένης αντίδρασης. Άτομα π.χ. που υιοθέτησαν ένα αυτοτροφοδοτούμενο σύστημα σύμφωνα με το οποίο η επιθετική και κατ' επέκταση η παραβατική συμπεριφορά αποτελεί πηγή αυτοεκτίμησης, συμπεριφέρονται κατά τρόπο ανάλογο για να βιώσουν την ικανοποίηση που

τους προσπορίζει το πρότυπο συμπεριφοράς που επέλεξαν ως *modus vivendi*. Ποικίλες μορφές εγκληματικών πράξεων, καταστάσεις που πλησιάζουν ψυχοπαθολογικά όρια, σαδιστική συμπεριφορά σε εμπόλεμες καταστάσεις και πολιτιστικά πρότυπα που συνδέουν το γόητρο με την επιθετικότητα, προσφέρουν αφθονία σχετικών παραδειγμάτων. Παρ' όλο που η θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία στις εξελικτικές διαστάσεις του φαινομένου, οι ατομικές διαφορές, οι διαφορές κατά φύλο και η συχνότητα επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς στις διάφορες ηλικίες ερμηνεύονται ως καρπός εξειδικευμένης αφομοίωσης και μίμησης των διαθέσιμων προτύπων μίμησης.

3. Η νεοαναλυτική θεωρία

Οι βασικές πρόνοιες της νεοαναλυτικής θεωρίας καταδεικνύουν αβίαστα τις φροϋδικές της ρίζες. Σημείο εκκίνησης στην προσπάθεια ερμηνείας της αποκλίνουσας συμπεριφοράς είναι η αποδοχή της προϋπόθεσης ότι η πορεία κοινωνικοποίησης καθορίζεται σε κρίσιμο βαθμό από τη σχέση του παιδιού με τους γονείς. Κεντρικό σημείο αναφοράς είναι επίσης η έννοια ενός εσωτερικευμένου μηχανισμού ελέγχου της συμπεριφοράς που θα μπορούσε να παραλληλιστεί με το φροϋδικό μηχανισμό του «υπερεγώ».

Κατά τον Emler (1984, σ. 200) η νεοαναλυτική θεωρία προσεγγίζει προσεκτικότερα τις διαφορές κατά φύλο και τις γενικευμένες ατομικές διαφορές στην παραβατική συμπεριφορά. Ο κοινός μίτος που, κατά τη θεωρία, ενώνει τις διαφορετικές μορφές που προσλαμβάνει η παραβατικότητα είναι η εκδήλωση παρορμήσεων που αποβλέπουν στην αυτο-εξυπηρέτηση. Οι ατομικές διαφορές θα προκύψουν ανάλογα με το βαθμό εσωτερίκευσης του μηχανισμού ελέγχου (συνειδησιακός έλεγχος), η διαφοροποίηση του οποίου ανάγεται στις διαφορετικές γονεϊκές πρακτικές κατά την πορεία κοινωνικοποίησης. Επιπρόσθετα, παρά την πρόβλεψη του Freud ότι τα κορίτσια διαμορφώνουν, συγκριτικά με τα αγόρια, λιγότερο απαιτητικό υπερεγώ, οι σχετικές έρευνες οδηγούν στο αντίθετο συμπέρασμα (Hoffman, 1977). Οι λιγοστές, επίσης, διαχρονικές έρευνες για την παραβατικότητα παρέχουν στήριξη στις προβλέψεις της νεοαναλυτικής θεωρίας: Τα αποκλίνοντα άτομα προέρχονταν, κατά κανόνα,

από οικογενειακό περιβάλλον με επαμφοτερίζουσες στρατηγικές πειθαρχίας, με απουσία επίβλεψης και έλλειψη συνοχής των μελών του.

4. Η βιογενετική θεωρία

Η συμβολή της βιογενετικής θεωρίας στην κατανόηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς εντοπίζεται στην εναλλακτική ερμηνεία που εισηγείται αναφορικά με τις επιδράσεις της κοινωνικοποίησης. Σύμφωνα με τον κυριότερο εκφραστή αυτής της θεωρίας (Eysenck, 1983) η ανθρώπινη συνείδηση αποτελεί παράγωγο των διαδικασιών αποφυγής εξαρτημένων αντιδράσεων. Κατά την πορεία της κοινωνικοποίησης, οι γονείς και οι δάσκαλοι τιμωρούν τη μη αποδεκτή συμπεριφορά των παιδιών με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται αντιδράσεις φόβου ή άγχους όταν η μη αποδεκτή συμπεριφορά λειτουργεί ως εξαρτημένο ερέθισμα. Το τελικό προϊόν είναι η δημιουργία συνείδησης που αποτρέπει την υιοθέτηση συγκεκριμένων μορφών συμπεριφοράς.

Στο πλαίσιο ενός τέτοιου σχήματος, η παραβατική συμπεριφορά εμφανίζεται όταν το παιδί δεν έχει αποκτήσει επαρκή αριθμό εξαρτημένων συνειρμών ή όταν αρνείται να τους αποδεχτεί ως μηχανισμούς ελέγχου των αντιδράσεών του. Όπως παρατηρεί ο Binder (1988, σ. 270) οι δύο παραπάνω εναλλακτικές προτάσεις εξασφαλίζουν το κοινωνικό και το βιολογικό υπόβαθρο ερμηνείας της παραβατικότητας. Η βιολογική δομή εμπεριέχει γενετικές, φυσιολογικές και παραμέτρους που σχετίζονται με την προσωπικότητα. Ειδικότερα, η παραβατική συμπεριφορά σχετίζεται με την εξωστρέφεια, τη συναισθηματική αστάθεια (νευρωτισμό) και τον ψυχωτισμό (έλλειψη εμπάθειας). Διαφορές στην προσωπικότητα, κυρίως στη διάσταση της εσωστρέφειας-εξωστρέφειας, συνδέονται με διαφορετικά πρότυπα εμπέδωσης εξαρτημένων αντιδράσεων, με τους εξωστρεφείς να είναι λιγότερο δεκτικοί στην αποδοχή τους. Οι διαφορές αυτές αποδίδονται αφενός στη μικρότερου βαθμού διέγερση του εγκεφαλικού φλοιού και αφετέρου στις υψηλότερου επιπέδου ανασταλτικές αντιδράσεις που χαρακτηρίζουν τα εξωστρεφή άτομα.

Είναι προφανές ότι η βιογενετική θεωρία προβλέπει σταθερές και γενικευμένες ατομικές διαφορές ως προς την παραβατικότητα, οι

κατά φύλο όμως διαφορές δεν εξειδικεύονται επαρκώς. Οι ποικίλες μορφές παραβατικών αντιδράσεων συνιστούν συστήματα εσωτερικής ενίσχυσης. «Δεν έχει νόημα», παρατηρεί ο Eysenck (1976) «να διερωτάται κανείς γιατί οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με εγωιστικό, επιθετικό ή αντικοινωνικό τρόπο. Τέτοια συμπεριφορά εξασφαλίζει σαφή ενίσχυση με την έννοια ότι προσφέρει στον οργανισμό άμεση ικανοποίηση» (σ. 108).

Τα θεωρητικά σχήματα που ιχνογραφήθηκαν ως τώρα δεν εξα-ντλούν τις προσπάθειες ερμηνείας του φαινομένου της νεανικής παραβατικότητας. Υπάρχουν, για παράδειγμα, ερμηνευτικές απόπειρες που εκλαμβάνουν την αποκλίνουσα συμπεριφορά ως φαινόμενο ψυχοπάθειας ή κοινωνιοπάθειας, χωρίς ωστόσο οι προτάσεις τους να συνιστούν συγκροτημένη θεωρία. Αντίθετα, η στρουκτουραλιστική θεωρία του L. Kohlberg για την εξέλιξη της κοινωνικής σκέψης, παρά το γεγονός ότι δεν έθεσε ως πρωταρχικό στόχο τη μελέτη της παραβατικής συμπεριφοράς, αποτελεί πηγή υποθέσεων δεδομένου ότι ανάμεσα στους παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά, ο γνωστικός παράγοντας όπως εξειδικεύεται στο σχετικό μοντέλο εξέλιξης, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο.

Γ. Η ΔΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η δομική θεωρία του L. Kohlberg αποτέλεσε την αφετηρία πολλαπλών προσεγγίσεων και ερμηνειών ενός σύνθετου φαινομένου που θα μπορούσε να τεθεί υπό μορφή ερωτήματος: Ποιοι μηχανισμοί, ενδοατομικοί ή / και εξωγενείς προς το άτομο προσδιορίζουν, επιταχύνουν ή επιβραδύνουν την εξελικτική πορεία των γνωστικών λειτουργιών που επιστρατεύονται για τη λύση διαπροσωπικών ή διομαδικών συγκρούσεων με έντονη συχνά κοινωνικοηθική φόρτιση; Η αναζήτηση πειστικής απάντησης δυσχεραίνεται και από την εμπλοκή αξιολογικών κριτηρίων με βάση τα οποία αποτιμάται η εκάστοτε προκρινόμενη λύση, γεγονός που έχει προκαλέσει και εξακολουθεί να προκαλεί αντιγνώμεις σε ποικίλα επίπεδα.

Οι δομικές θεωρίες έχουν σαφείς ποιοτικές διαφορές από τις λειτουργικές ερμηνείες, όπως είναι οι ποικίλες εκδοχές των θεωριών της κοινωνικής μάθησης και της ψυχανάλυσης. Από επιστημολογική σκοπιά βρίσκονται εγγύτερα στη φιλοσοφική παράδοση που

εκπροσωπούσε παλαιότερα ο Kant και πιο πρόσφατα ο Rawls. Προέχον γνώρισμά τους είναι η χρήση της έννοιας της λογικής δομής που αποτελεί ερμηνευτικό σχήμα τόσο της εξελικτικής ακολουθίας όσο και της γνωστικής λειτουργίας ευρύτερα.

Η Γνωστικο-εξελικτική θεωρία του Kohlberg

1. Ο «σκληρός πυρήνας»

Η πορεία διαμόρφωσης της θεωρίας του Kohlberg παρουσιάζει αντιστοιχίες με τις γνωστικές διεργασίες που περιγράφει: Όπως ακριβώς οι γνωστικές λειτουργίες που χρησιμοποιεί το άτομο όταν καλείται να λύσει συγκρούσεις ενδιαφερόντων μετασχηματίζονται από στάδιο σε στάδιο, το ίδιο και η θεωρία από την αρχική (1958) ως την τελική της (1986) διατύπωση γνώρισε μετασχηματισμούς και αναθεωρήσεις, είτε εξαιτίας του εμπλουτισμού της με περισσότερα και πιο έγκυρα ως προς τον τρόπο συλλογής τους ερευνητικά δεδομένα, είτε εξαιτίας της κριτικής που δέχτηκε εντός και εκτός των τειχών. Παρ' όλα αυτά, ο «σκληρός», με τα κριτήρια που θέτει ο Lakatos (1976), «πυρήνας» της θεωρίας παρέμεινε αναλλοίωτος. Η κατανόηση, τόσο των διαστάσεων εκείνων της θεωρίας που συνιστούν το «σκληρό πυρήνα» της, όσο και του ευρύτερου πρίσματος μέσα από το οποίο προσεγγίζονται τα σχετικά προβλήματα, προϋποθέτει την καταγραφή ορισμένων βασικών αρχών της δομικής αντίληψης των εξελικτικών αλλαγών. Οι αρχές αυτές που συστηματοποιήθηκαν στην πιαζετιανή έρευνα της γνωστικής ανάπτυξης, προσέφεραν την ερμηνευτική τους κάλυψη και στην περιοχή της ανάπτυξης των κοινωνικο-γνωστικών λειτουργιών. Τις συνοψίζω, μέσα από παλαιότερα και πιο πρόσφατα δημοσιεύματα του Kohlberg (1969, 1984, σ. 8 κε.).

Ο μετασχηματισμός των γνωστικών δομών αποτελεί τον κινητήριο μοχλό της ανάπτυξης.

Οι γνωστικές δομές είναι προϊόν της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις ιδιότητες εκείνες του κοινωνικού περιβάλλοντος και του οργανισμού που συντελούν στη δημιουργία και εμπέδωσή τους. Με άλλα λόγια, οι δομές αυτές δεν είναι καρπός ωρίμανσης ή άμεσης μάθησης (με την έννοια της άμεσης σχηματοποίησης των ατομικών αντιδράσεων με σκοπό την ταύτισή τους με τα περιβαλλοντικά δρώμενα).

Οι γνωστικές δομές είναι πάντοτε δομές (ή σχήματα) πράξεων. Ειδικότερα, ενώ η γνωστική δραστηριότητα μετεξελίσσεται από τις αισθητηριοκινητικές στις συμβολικές και αργότερα στις γλωσσικο-προτασιακές μορφές δραστηριότητας, η οργάνωση των μορφών αυτών αποτελεί πάντοτε οργάνωση των επενεργειών του ατόμου στα αντικείμενα.

Η ανάπτυξη τείνει συνεχώς προς την επίτευξη μιας όλο και ευρύτερης εξισορρόπησης ανάμεσα στον οργανισμό και στο περιβάλλον που βρίσκονται σε αδιάλειπτη αλληλεπίδραση. Πρόκειται για την τάση επίτευξης μεγαλύτερης αμοιβαιότητας ανάμεσα στην ατομική επενέργεια στο (υπό αντίληψη) αντικείμενο (ή συνθήκη) και στην επενέργεια του (υπό αντίληψη) αντικειμένου στο άτομο.

Οι πιο πάνω γενικές αρχές διέπουν τη γνωστική ανάπτυξη σε γενικότερο πλαίσιο, αφορούν δηλαδή τρόπους σκέψης που σχετίζονται τόσο με το φυσικό όσο και με το κοινωνικό περιβάλλον. Η εφαρμογή τους στην ανάπτυξη της κοινωνικής σκέψης συνυφαίνεται, κατά τον Kohlberg, και με τις ακόλουθες αρχές αναφορικά με την κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη.

Η συναισθηματική και η γνωστική ανάπτυξη συντελούνται παράλληλα, αντιπροσωπεύουν δηλ. διαφορετικές θεωρήσεις των δομικών αλλαγών.

Το Εγώ ή ο Εαυτός αποτελεί το βασικό πυρήνα οργάνωσης της προσωπικότητας. Και, ενώ υπάρχουν επιμέρους διαστάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης (ψυχοσεξουαλική, ηθική ανάπτυξη κτλ.), οι διαστάσεις αυτές συνδέονται μέσω της κοινής τους αναφοράς σε κάποια μονοσήμαντη έννοια του Εγώ μέσα σ' ένα μονοσήμαντο κοινωνικό περιβάλλον. Στην ουσία της, η κοινωνική ανάπτυξη είναι η αναδόμηση της έννοιας του Εαυτού, η τροποποίηση δηλ. των μορφών αντίληψης των άλλων ανθρώπων που ανήκουν σε κοινό κοινωνικό πλαίσιο, η λειτουργία του οποίου ρυθμίζεται από κοινωνικές νόρμες.

Όλες οι βασικές διεργασίες που εμπλέκονται στις απόπειρες κατανόησης του φυσικού κόσμου και που συνιστούν αιτιώδεις παράγοντες γνωστικής αλλαγής σ' αυτό το πεδίο, είναι επίσης παρούσες και στη διαδικασία κοινωνικής ανάπτυξης. Η κοινωνική σκέψη, ωστόσο, περιλαμβάνει και την ανάληψη ρόλων, τη συνειδητοποίηση δηλαδή ότι ο άλλος είναι κατά κάποιον τρόπο παρόμοιος με το κρίνον υποκείμενο και ότι ανταποκρίνεται προς το υποκείμενο στο

πλαίσιο ενός συστήματος συμπληρωματικών προσδοκιών. Οι εξελικτικές, κατά συνέπεια, αλλαγές στο κοινωνικό Εγώ αντανακλούν παράλληλες αλλαγές στην κατανόηση του κοινωνικού κόσμου.

Τα επίπεδα και τα στάδια κοινωνικο-γνωστικής σκέψης στο μοντέλο του Kohlberg έχουν τα γνωρίσματα που αποδίδει η πιαζετιανή θεωρία (Piaget και Inhelder, 1969) στα στάδια ανάπτυξης της λογικής σκέψης. Οι ειδικότεροι άξονες του μοντέλου που συνιστούν και τον «σκληρό πυρήνα» του είναι οι εξής (Kohlberg, 1976).

α. Τα στάδια παρουσιάζουν σταθερή ακολουθία στην εμφάνισή τους. Υπάρχει μια προβλέψιμη και λογική εξελικτική σειρά χωρίς να παρατηρείται οποιαδήποτε υπερπήδηση ενδιάμεσου σταδίου.

β. Κάθε στάδιο χαρακτηρίζεται από δομική ή συγκροτημένη ολότητα· τούτο σημαίνει ότι υπάρχει σταθερότητα στη χρήση των συλλογιστικών προτύπων του επικρατούντος σταδίου, σε διαφορετικής υφής προβλήματα και συγκρούσεις συμφερόντων. Παρά όμως τη συλλογιστική αυτή επικράτηση είναι δυνατή η παρουσία γνωρισμάτων και από άλλα στάδια, κατά κανόνα από το αμέσως προηγούμενο και το αμέσως επόμενο εκείνου που συμβαίνει να επικρατεί.

γ. Υπάρχει πολιτισμική καθολικότητα. Η εξελικτική ακολουθία παρατηρείται σε όλους τους, έστω και διαμετρικά, αντίθετους πολιτισμούς. Κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι όλα τα στάδια εμφανίζονται στην ολότητά τους σε κάθε πολιτισμικό πλαίσιο. Συγκεκριμένοι παράγοντες προωθούν ή αναστέλλουν την πορεία της κοινωνικο-γνωστικής ανάπτυξης.

Η εξελικτική ακολουθία που διαγράφει το μοντέλο του Kohlberg διαμορφώθηκε μέσα από διαχρονικά εμπειρικά ευρήματα. Με τα αρχικά κριτήρια αξιολόγησης των δεδομένων, η εξελικτική ακολουθία περιελάμβανε τρία επίπεδα: το προσυμβατικό, το συμβατικό και το μετασυμβατικό και έξι στάδια κοινωνικο-γνωστικής ανάπτυξης, ανά δύο σε κάθε επίπεδο. Η κριτική που ασκήθηκε στο αρχικό σύστημα ταξινόμησης των απαντήσεων στα υποθετικά διλήμματα, οδήγησε τον Kohlberg και τους συνεργάτες του (Colby, Kohlberg et al., 1983) στην αναθεώρηση των κριτηρίων, με αποτέλεσμα τη διαγραφή του σταδίου 6 ως ψυχο-λογικού σταδίου. Προέκυψαν επίσης και άλλες ειδικότερες τροποποιήσεις της θεωρίας που θα συζητηθούν αμέσως μετά τη συνοπτική παρουσίαση των γνωρισμά-

των του κάθε σταδίου και της κοινωνικής του προοπτικής (Kohlberg, 1976, σ. 34-35).

Στο πρώτο εξελικτικό στάδιο η σκέψη του μικρού παιδιού χαρακτηρίζεται από ετερονομία, την πλήρη δηλαδή υποταγή στα κελεύσματα των ενηλίκων· η εγωκεντρική προοπτική του αποβλέπει στην αποφυγή της τιμωρίας και, κυρίως, εγκλωβίζει τη σκέψη του σε μονόδρομη θεώρηση των διαπροσωπικών σχέσεων. Πρόκειται για την αδυναμία συσχέτισης δύο απόψεων και τη σύγχυση της ατομικής προοπτικής με εκείνη της εξουσίας.

Τα γνώρισματα αυτά υπερκεράζονται ως ένα σημείο από τον χρησιμοθηρικό προσανατολισμό του επόμενου σταδίου. Η συμμόρφωση στους κανόνες έχει ως προϋπόθεση τη σχέση των κανόνων με τα άμεσα συμφέροντα του ατόμου που, ωστόσο, αναγνωρίζει την ύπαρξη διαφορετικών συμφερόντων στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης και το δικαίωμα των άλλων να τα προωθήσουν. Η ορθότητα μιας πράξης εξισώνεται με την ισότιμη ανταλλαγή αγαθών.

Στα επόμενα δύο στάδια επικρατεί η προσήλωση στις νόρμες της κοινωνικής ομάδας και στις πρόνοιες του κοινωνικού συστήματος. Η σκέψη του τρίτου σταδίου τείνει να ταυτίζεται με τις προσδοκίες που έχει το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον από το άτομο-μέλος του, προσδοκίες που εξειδικεύονται στους συχνά ταυτόχρονους ρόλους του φίλου, συζύγου, αδελφού κ.ο.κ. Οι αντιτιθέμενες απόψεις προσεγγίζονται με βάση το Χρυσό Κανόνα, υπάρχει συμμόρφωση στους κανόνες που ρυθμίζουν την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά σύμφωνα πάντα με τα επικρατούντα στερεότυπα.

Η διαφοροποίηση της κοινωνικής προοπτικής από τη διαπροσωπική συμφωνία επιτυγχάνεται στο τέταρτο στάδιο. Το άτομο συντάσσεται με το κοινωνικό σύστημα και εξετάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις με βάση τις πρόνοιες του συστήματος, η εύρυθμη λειτουργία του οποίου αποτελεί πρωτεύον μέλημα. Εκτός από τις ακραίες περιπτώσεις σύγκρουσής τους με άλλα καθορισμένα κοινωνικά καθήκοντα, οι νόμοι μιας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας θα πρέπει να τηρούνται και το άτομο θα πρέπει να συμβάλλει σε ό,τι συντελεί στην καλύτερευση της κοινωνίας και των θεσμών.

Η κοινωνική προοπτική του ορθολογικά σκεπτομένου ατόμου εμφανίζεται στο πέμπτο στάδιο. Υπάρχει σαφής συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι οι περισσότεροι κανόνες και οι πιο πολλές αξίες

είναι σχετικοί με την ομάδα στην οποία ανήκει κανείς και συνεπώς θα πρέπει να τηρούνται αφού συναποτελούν το κοινωνικό συμβόλαιο. Αξίες, ωστόσο, που δε θεωρούνται σχετικές, όπως η ζωή και η ελευθερία, θα πρέπει να προτάσσονται σε κάθε κοινωνία και ο σεβασμός τους να μην εξαρτάται από τη γνώμη της πλειοψηφίας.

Σ' αυτό το στάδιο παρατηρείται κάποια μορφή συναισθηματικής υποχρέωσης απέναντι στο νόμο που εκπηγάζει από το κοινωνικό συμβόλαιο του ατόμου να φτιάχνει και να τηρεί τους νόμους, με σκοπό την ευημερία και την προστασία των δικαιωμάτων όλων των μελών της κοινωνίας.

Με την αναθεώρηση του μοντέλου (Kohlberg, Levine και Hewer, 1983· Kohlberg, 1984, 1986) αποσαφηνίστηκαν πολλές διαστάσεις του· οι αποσαφηνίσεις αυτές αποτελούν τον αντίλογο σε συγκεκριμένες κριτικές που ασκήθηκαν στο μοντέλο. Ειδικότερα:

- Το μοντέλο κοινωνικο-γνωστικής ανάπτυξης καθορίζεται τώρα ως «η ορθολογική αναδόμηση της οντογένεσης των γνωστικών διεργασιών κατανόησης της έννοιας της δικαιοσύνης» (Kohlberg et al. 1984, σ. 212).

- Διευρύνεται η σκοπιά θεώρησης των κοινωνικο-ηθικών κρίσεων. Πέρα δηλαδή από τους γνωστικούς μηχανισμούς κατανόησης της δικαιοσύνης εξετάζονται και άλλες παράμετροι, όπως οι γνωστικοί μηχανισμοί που σχετίζονται με την εκδήλωση ενδιαφέροντος για τον εαυτό και τους άλλους με το γνωστικό πρότυπο αντίδρασης σε πραγματικά διλήμματα, καθώς και με τη σχέση του γνωστικού προτύπου με την υιοθετούμενη συμπεριφορά.

- Γίνεται σαφής διαφοροποίηση ανάμεσα στο τι συνιστά τα «ελλιπώς δομημένα» και τα «σκληρά», ως προς τη δομική τους συγκρότηση, στάδια.

- Ανακαθορίζονται τα γνωρίσματα της γνωστικής διαδικασίας που εντάσσεται στα υποστάδια Α και Β, και εξειδικεύεται ο ρόλος τους στο σύνθετο πλέγμα των σχέσεων Λόγου και Πράξης.

Δ. ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΣΤΑΔΙΟ

1. Η γνωστικο-εξελικτική προσέγγιση της παραβατικής συμπεριφοράς στηρίζεται σε υποθέσεις που αντιστρατεύονται τη θεώρηση του φαινομένου ως αποκλειστικού παράγωγου της κοινωνικής επί-

δρασης (μίμηση προτύπων, ταύτιση, εξαρτημένη μάθηση). Η έμφαση, αντίθετα, τοποθετείται στη σχέση ανάμεσα στις δομές της κοινωνικο-ηθικής¹ σκέψης και στην παραβατικότητα. Ένα πλεονέκτημα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι το ότι επιτρέπει τη μη σχετικιστική κατανόηση σημαντικών διαστάσεων της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, χωρίς να απορρίπτει τις επιδράσεις κοινωνικών και πολιτιστικών παραγόντων που σχετίζονται με το πρόβλημα. Οι παράγοντες αυτοί έχουν ερμηνευτική χρησιμότητα αναφορικά με την εξέλιξη των κοινωνικο-γνωστικών λειτουργιών, το τελικό στάδιο επίτευξης και το περιεχόμενό τους.

Η αναζήτηση σχέσεων ανάμεσα στην παραβατική συμπεριφορά και τις κατά στάδια δομές της κοινωνικο-ηθικής σκέψης είναι σκόπιμο να ενταχθεί στο γενικότερο πλαίσιο που έχει διαμορφώσει η στρουκτουραλιστική θεωρία του Kohlberg αναφορικά με την αντιστοιχία Λόγου και Πράξης. Ο κεντρικός άξονας του μοντέλου αλληλεξάρτησης που εισηγείται ο Kohlberg (Kohlberg και Candee, 1984, σ. 71 κε.), εντοπίζεται στον ισχυρισμό ότι για την κατανόηση και ερμηνεία μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς προαπαιτείται η γνώση της υποκειμενικής θεώρησης της πράξης ως ορθής ή λανθασμένης. Ειδικότερα, στο σχετικό μοντέλο συνυπάρχουν οι εξής τέσσερις ψυχολογικές λειτουργίες, η καθεμιά από τις οποίες έχει γνωστικές διαστάσεις: ερμηνεία-επιλογή αρχών, λήψη απόφασης, επιτέλεση και δεξιότητες χωρίς κοινωνικο-ηθική φόρτιση. Η πρώτη λειτουργία, η ερμηνεία δηλαδή της σύγκρουσης ή του προβλήματος, εξαρτάται από τις κατά στάδιο κοινωνικο-γνωστικές δομές και τον προσανατολισμό τύπου Α ή Β όπως εξειδικεύεται στη θεωρία. Οι δομές αυτές προσδιορίζουν τη βαρύτητα της σύγκρουσης, καθορίζουν τις απαιτήσεις, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα κάθε προσώπου και διαμορφώνουν τις «λογικές αρχές» πάνω στις οποίες θα στηριχθεί η πράξη. Πρόκειται για τις κρίσεις δεοντολογικής επιλογής που σχετίζονται με τη δεύτερη λειτουργία, τη λήψη δηλαδή απόφασης, και τις κρίσεις υπευθυνότητας ή υποχρέωσης που σχετίζονται με την τρίτη λειτουργία, την επιτέλεση δηλ. μιας ειλημμένης απόφασης. Η δεοντολογική επιλογή συνδέεται με τις κατά στάδιο

1. Οι όροι «κοινωνικο-ηθική σκέψη», «κοινωνική σκέψη» και «κοινωνικο-γνωστικές λειτουργίες» θα χρησιμοποιούνται στο εξής ισοδύναμα.

δομές και τον τυπολογικό τους προσανατολισμό με την έννοια ότι κάθε φορά που οι λογικές (και με καθολική, σύμφωνα με τη θεωρία, εμβέλεια) οδηγούν σε μια μόνο εναλλακτική επιλογή, η περισσότερη ηθική αυτή επιλογή γίνεται σχεδόν πάντοτε από άτομα του σταδίου 5 και του τύπου B. Παρόμοια επιλογή από άτομα κατωτέρων σταδίων και του τύπου A γίνεται λιγότερο συχνά. Οι κρίσεις υπευθυνότητας συνδέονται με την κοινωνικο-ηθική σκέψη και τη συμπεριφορά με την έννοια ότι τα άτομα των ανωτέρων σταδίων και του τύπου B θεωρούν συχνότερα τον εαυτό τους υπεύθυνο για την υλοποίηση της δεοντολογικής επιλογής.

Η τέταρτη λειτουργία αναφέρεται σε δεξιότητες που χαρακτηρίζονται ως «έλεγχος του εγώ». Περιλαμβάνουν γνωστικές λειτουργίες όπως η ευφυΐα (π.χ. την κατάσταση ενός σχεδίου για την επίτευξη ενός στόχου), την προσοχή (δηλαδή την αποφυγή διάσπασης) και την εμμονή στο σχέδιο που επελέγη. Ο ρόλος των δεξιοτήτων αυτών στην όλη διαδικασία είναι παρόμοιος με το ρόλο των κρίσεων υπευθυνότητας.

2. Η υπόθεση που διατύπωσε ο Anthony (1956, αναφέρεται από τον Jurkovic, 1980, σ. 710), ότι δηλαδή η αντικοινωνική συμπεριφορά ατόμων νεαρής ηλικίας πιθανό να σχετίζεται με την ανωριμότητα της κοινωνικο-ηθικής τους σκέψης, αποτέλεσε αφορμή για εμπειρική εξέταση των δύο μεταβλητών. Όπως, ωστόσο, επισημαίνουν οι Jennings, Kilkenney και Kohlberg (1983, σ. 300 κε.), υπάρχουν ορισμένα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα που οι έρευνες σ' αυτή την περιοχή δεν αντιμετώπισαν πάντοτε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Το πρώτο πρόβλημα σχετίζεται με τον καθορισμό της κοινωνικά αποκλίνουσας συμπεριφοράς, δεδομένου μάλιστα ότι εξ ορισμού η κοινωνική απόκλιση έχει ηθική διάσταση — κι αυτό είναι εύλογο στο βαθμό που η παραβατική συμπεριφορά ταυτίζεται με αντικοινωνικές πράξεις που προκαλούν φθορά σε πρόσωπα ή σε ξένη ιδιοκτησία. Συχνά, ωστόσο, υιοθετήθηκαν γενικά κριτήρια για τον καθορισμό παραβατικής συμπεριφοράς, κριτήρια που σχετίζονται με το status του υποκειμένου, όπως για παράδειγμα η συστηματική απουσία από το σχολείο, η προσαγωγή σε δίκη, η υποψία χρήσης κάποιου ναρκωτικού ή η «δύσκολη» συμπεριφορά. Η ηθική διάσταση σε τέτοιου είδους κοινωνικές αποκλίσεις είναι τουλάχιστον απόμακρη. Κάτι που επίσης σχετίζεται με το πρόβλημα καθο-

ρισμού είναι οι διαφορές στη νομοθεσία ανάμεσα σε ορισμένα κράτη, με συνέπεια τα κριτήρια προσαγωγής σε δίκη ή εγκλεισμού σε αναμορφωτήριο να είναι ανόμοια.

Ένα δεύτερο πρόβλημα αφορά την επιλογή του δείγματος ελέγχου, ατόμων δηλαδή που δεν έχουν προβεί σε αντικοινωνική συμπεριφορά. Η ίδια η έννοια της «κοινωνικά ομαλής» ή «μη αποκλίνουσας» συμπεριφοράς είναι προβληματική. Οι περισσότερες έρευνες εξισώνουν συνήθως το πειραματικό και το δείγμα ελέγχου ως προς το φύλο, την ηλικία, το κ.ο. επίπεδο και την ευφυΐα. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι ορισμένα είδη παραβατικής συμπεριφοράς, όπως ο βανδαλισμός, η χρήση ναρκωτικών, η συστηματική αποχή από το σχολείο, ενδημούν και στα περιβάλλοντα απ' όπου επιλέγεται το δείγμα ελέγχου, γεγονός που δεν αποκλείει το ενδεχόμενο η διαφορά ανάμεσα σε αποκλίνοντα και μη αποκλίνοντα άτομα να βρίσκεται στο ότι τα πρώτα έτυχε να συλληφθούν. Ένας τρόπος για την αντιμετώπιση του προβλήματος είναι η συλλογή πληροφοριών για το δείγμα ελέγχου από σχολικές αναφορές, από το οικογενειακό περιβάλλον ή από κοινωνικούς φορείς (Campagna και Harter, 1975· Jurkovic και Prentice, 1974).

Σε μια πρόσφατη επισκόπηση των σχετικών ερευνών, ο Jurkovic (1980) αναλύει συγκριτικά δεδομένα ως προς το επίπεδο της κοινωνικής σκέψης αποκλινόντων και μη αποκλινόντων ατόμων (Hudgins και Prentice, 1973· Campagna και Harter, 1975· Jurkovic και Prentice, 1977). Επαναλαμβανόμενη διαπίστωση των ερευνών αυτών είναι το ότι ετερογενείς ομάδες αποκλινόντων ατόμων βρίσκονται στο προσυμβατικό επίπεδο κοινωνικής σκέψης (στάδια 1 και 2). Ανάλογη επισκόπηση (Blasi, 1980) παρέχει πειραματική στήριξη της υπόθεσης ότι τα αποκλίνοντα άτομα τείνουν να υιοθετούν εξελικτικά ανωριμότερες μορφές κοινωνικής σκέψης συγκριτικά με τους μη αποκλίνοντες συνομιλήκους τους. Νεότερα, επίσης, δεδομένα οδηγούν σε παρόμοια συμπεράσματα (Arbuthnot et al., 1978). Ωστόσο, ένα αξιοσημείωτο ποσοστό των αποκλινόντων έδειξε να υιοθετεί μορφές σκέψης πέρα από το προσυμβατικό επίπεδο (στάδια 3 και 4). Χαρακτηριστικό είναι το εύρημα ότι οι αντικοινωνικές και ποινικά κολάσιμες πράξεις (κυρίως κλοπές) των αποκλινόντων ατόμων, που οι κοινωνικο-γνωστικές τους λειτουργίες βρίσκονταν στο συμβατικό επίπεδο, είχαν σχέση με την εξάρτησή τους από κάποιο ναρκωτικό

(Alterman et al., 1978). Σε γενικό επίπεδο, τα πιο πάνω ερευνητικά δεδομένα τείνουν να στηρίζουν την άποψη ότι τα υποκείμενα που για κάποιους λόγους δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν το προσυμβατικό επίπεδο κοινωνικής σκέψης, παρουσιάζουν αυξημένες πιθανότητες προβληματικής συμπεριφοράς, ενώ οι πιθανότητες για παρόμοιο ενδεχόμενο μπορεί να είναι ή να μην είναι αυξημένες όταν η κοινωνική σκέψη έχει προχωρήσει πέρα από το προσυμβατικό επίπεδο. Τούτο σημαίνει ότι η συμβατική κοινωνική σκέψη δεν αποτελεί σταθερό ανασταλτικό παράγοντα αποκλίνουσας συμπεριφοράς· αντίθετος ισχυρισμός θα σήμαινε κραυγαλέα απλούστευση των σχέσεων μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα που προκύπτει από τις έρευνες αυτές είναι η διαφοροποίηση ανάμεσα στις ίδιες τις ομάδες αποκλινόντων ατόμων αναφορικά με το είδος της παραβατικής συμπεριφοράς και των συνεπειών της σε προσωπικό επίπεδο. Οι διαφορές δηλαδή στην κοινωνικο-ηθική σκέψη συνδέονται με μεταπραβατικές συναισθηματικές αντιδράσεις και ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Ειδικότερα, σε αντίθεση με τα αποκλίνοντα άτομα των σταδίων 1 και 2, τα αποκλίνοντα υποκείμενα του συμβατικού επιπέδου κατηγορήθηκαν, κατά πλειοψηφία, για παραβάσεις που σχετίζονταν με τη χρήση ναρκωτικών, παρουσίασαν ενδείξεις ενοχής για τη συμπεριφορά τους και είχαν λιγότερες ψυχοπαθολογικές παρορμήσεις.

Στο πλαίσιο του γ-εξελικτικού μοντέλου των σχέσεων Λόγου και Πράξης, είναι δυνατό να αναζητηθούν οι αιτίες της παραβατικής συμπεριφοράς και η ερμηνεία των σχετικών εμπειρικών δεδομένων. Κατά τους Jennings, Kilkenney και Kohlberg (1983, σ. 312 κε.) η γνωστικοεξελικτική προσέγγιση της παραβατικής συμπεριφοράς προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στη διαλεκτική φύση της ανάπτυξης των κοινωνικο-γνωστικών λειτουργιών σε σχέση με την υιοθετούμενη συμπεριφορά. Η αλληλεπίδραση ατόμου-κοινωνικού περιβάλλοντος οδηγεί σε μορφές κατανόησης προβλημάτων με κοινωνικο-ηθική φόρτιση που γίνονται όλο και πολυπλοκότερες εξαιτίας των εξελικτικών μετασχηματισμών των γνωστικών ικανοτήτων και των απαιτήσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αν για κάποιους λόγους οι μορφές (ή δομές) αυτές δεν εξελιχθούν, η ατομική ανάπτυξη σ' αυτόν τον τομέα παύει να συμβαδίζει με τις αυξανόμενες απαιτήσεις

της κοινωνικής ομάδας· κατά συνέπεια, η απόκλιση από τις κοινωνικές νόρμες μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της υιοθέτησης μιας ατομοκεντρικής, ηδονιστικής κοσμοαντίληψης, που η προσαρμοστική της επάρκεια ίσχυε όσο το άτομο βρισκόταν στην παιδική ηλικία. Σύμφωνα με τη θεωρία του Kohlberg, ο κυριότερος αυτοπεριοριστικός παράγοντας για τα άτομα του προσυμβατικού επιπέδου είναι η τάση αποφυγής των συνεπειών μιας ανάρμοστης συμπεριφοράς. Είναι ωστόσο πιθανόν οι έφηβοι του προσυμβατικού επιπέδου που διακατέχονται από εντονότερες τάσεις «ανεξαρτησίας» να εκλαμβάνουν τις συμβατικές νόρμες συμπεριφοράς ως εμπόδιο για την απόκτηση αυτού που θέλουν, ή, στην καλύτερη περίπτωση, ως μη δίκαιους μηχανισμούς προστασίας τους από τα — όπως οι ίδιοι θεωρούν — εξίσου ατομοκεντρικά σχέδια των άλλων. Από μια τέτοια επομένως προοπτική, οι κανόνες επιβάλλονται ετερόνομα από τους ενηλίκους με τους οποίους η παραπάνω κατηγορία των εφήβων βρίσκεται σε σχέση ανταγωνιστική. Αντίθετα, οι συνομήλικοί τους που ξεπέρασαν το προσυμβατικό επίπεδο σκέψης αναζητούν την εγκυρότητα και το δίκαιο ή όχι χαρακτήρα των κανόνων και συμμορφώνονται με μεγαλύτερη σταθερότητα, για λόγους πέρα από την αποφυγή της τιμωρίας.

Το εμπειρικό δεδομένο της παραβατικής συμπεριφοράς από μερίδα ατόμων του συμβατικού επιπέδου, όπως και η διαπίστωση ότι τα περισσότερα άτομα του προσυμβατικού επιπέδου, στον ευρύτερο πληθυσμό, δεν υιοθετούν παραβατική συμπεριφορά, χρειάζεται επίσης κάποια ερμηνεία. Σύμφωνα με το γ-εξελικτικό μοντέλο η κοινωνική σκέψη φαίνεται να συσχετίζεται αμεσότερα με πράξεις κοινωνικο-ηθικά φορτισμένες παρά με πράξεις κοινωνικά ουδέτερες ή ηθικά ανάρμοστες. Μια ώριμη δηλαδή δομή κοινωνικο-ηθικής κρίσης είναι απαραίτητη για την ερμηνεία θετικών μορφών κοινωνικής συμπεριφοράς, δεν είναι όμως απαραίτητη για την ερμηνεία αποκλίνουσας συμπεριφοράς στο βαθμό που αυτή πηγάζει από παρορμητικά ή ψυχωτικά αίτια, ούτε αποτελεί επαρκή συνθήκη για την αποφυγή παραβατικής συμπεριφοράς, αφού παράγοντες που σχετίζονται με την προσωπικότητα είναι δυνατό να παρεμβαίνουν πριν ή μετά τη γνωστική επεξεργασία με αποτέλεσμα τον περιορισμό ή την εξάλειψη της επίδρασης των κοινωνικά ώριμων κρίσεων πάνω στη συμπεριφορά. Υπάρχουν, ωστόσο, καταστάσεις όπου η

εξελικτικά ωριμότερη κοινωνικο-ηθική σκέψη είναι και αναγκαία και επαρκής συνθήκη, όπως π.χ. στις περιπτώσεις που συμπεριφερόμαστε κατά τις υπαγορεύσεις μιας ώριμης κοινωνικής σκέψης, γιατί πιστεύουμε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό. Οι κοινωνικο-γνωστικές δηλαδή δομές του συμβατικού επιπέδου ελέγχουν αποκλίνουσες τάσεις μόνο στο βαθμό που οι δομές αυτές αποτελούν προέχον γνώρισμα των διαδικασιών λήψης αποφάσεων (Jennings et al., 1983, σ. 317).

Ε. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ C. GILLIGAN: ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΟΜΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η θεωρία του Kohlberg δε γνώρισε μόνο την εκτός των τειχών κριτική. Αμφισβητήθηκε, ως προς ορισμένες διαστάσεις της, και από εναλλακτικές θεωρίες της κοινωνικο-γνωστικής ανάπτυξης που, χωρίς να εκφεύγουν από το δομικό ή στρουκτουραλιστικό πλαίσιο, χαρακτηρίζονται από την ηπιότερη προσήλωσή τους στις βασικές του πρόνοιες. Μια τέτοια προσέγγιση με ευθείες προεκτάσεις στο φαινόμενο της παραβατικής συμπεριφοράς στο γυναικείο πληθυσμό, είναι η προσέγγιση της C. Gilligan (1977, 1982).

Τα αρχικά δεδομένα της θεωρίας αντλήθηκαν από συνεντεύξεις με έγκυες γυναίκες που αντιμετώπιζαν το δίλημμα διακοπής της κύησης. Σε μεταγενέστερες έρευνες συγκεντρώθηκαν διαχρονικά δεδομένα με υποκείμενα φοιτητές και άτομα ηλικίας 6-60 ετών, από τα οποία ζητήθηκε να περιγράψουν τις εμπειρίες που απέκτησαν στην προσπάθειά τους να λύσουν προσωπικά διλήμματα. Η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων οδήγησε την Gilligan στην υποστήριξη ενός μοντέλου εξέλιξης της κοινωνικο-ηθικής σκέψης, σύμφωνα με το οποίο ο γυναικείος πληθυσμός τείνει να χρησιμοποιεί συχνότερα αυτό που η ίδια ονόμασε «σχετικισμό του πλαισίου», ιδιαίτατο γνώρισμα του οποίου είναι η στάση υπευθυνότητας απέναντι στους άλλους και η κατανόηση των συναισθημάτων τους.

Η εξελικτική διάσταση του μοντέλου της Gilligan (1977, σ. 504 κε.) περιλαμβάνει τρία επίπεδα και δύο μεταβατικές φάσεις. Στο πρώτο επίπεδο, ο εαυτός είναι ο αποκλειστικός δέκτης της φροντίδας· ό,τι σχετίζεται με την επιβίωσή του αποκτά βαρύνουσα σημασία και οι κοινωνικο-γνωστικοί προβληματισμοί εκπηγάζουν

μόνο στις περιπτώσεις όπου συμβαίνει να παρατηρείται σύγκρουση με τις προσωπικές ανάγκες. Με την είσοδο στην πρώτη μεταβατική φάση ο εαυτός καθορίζεται στο πλαίσιο των σχέσεων με τους άλλους. Οι ατομικές επιθυμίες και η ευθύνη του ενός προς τον άλλο προσδιορίζουν την ποιότητα και την έκταση των συγκρούσεων ανάμεσα στο τι κάποιος «θα έκανε» και στο τι «θα έπρεπε να κάνει».

Στο δεύτερο επίπεδο επικρατούν οι συμβατικές αντιλήψεις για το γυναικείο ρόλο της προστάτιδας-τροφού. Οι γνωστικές λειτουργίες διαμορφώνονται κατ' αντιστοιχία με τις κρατούσες κοινωνικές νόρμες, καθώς η έγνοια για τους άλλους και ιδιαίτερα η κατανόηση της συναισθηματικής τους κατάστασης, σε συνδυασμό με την προσπάθεια αποτροπής ενδεχόμενης ψυχολογικής βλάβης, μετατρέπεται σε όλο και περισσότερο παγιωμένο πρότυπο συμπεριφοράς. Η καλοσύνη εξισώνεται με την αυτοθυσία και η ανάγκη επιδοκιμασίας του κοινωνικού περίγυρου συνυπάρχει με την επιθυμία της φροντίδας για τους άλλους.

Στις κοινωνικο-γνωστικές διεργασίες της δεύτερης μεταβατικής φάσης αρχίζει να συνυπάρχει η ανάγκη συνδυασμού της εκδήλωσης φροντίδας, τόσο για τον εαυτό όσο και για τους άλλους. Η ενδυνάμωση της υπευθυνότητας για αδέκαστες αποφάσεις συνδυάζεται με την αυξανόμενη προσοχή στις ανάγκες του εαυτού και των άλλων. Η συμπεριφορά αποτιμάται με βάση τις ιδιαιτερότητες μιας συνθήκης, τις προθέσεις του δράστη και τις συνέπειές της.

Στο τρίτο, τέλος, επίπεδο η σύγκρουση ανάμεσα στις εγωιστικές τάσεις και την υπευθυνότητα λύνεται μέσω της αρχής της μη-βίας. Η αμεροληψία, οι ίδιες δηλαδή αποστάσεις από τον εαυτό και τους άλλους, επιτυγχάνεται με την εφαρμογή ασφαλιστικών δικλείδων που απομακρύνουν το ενδεχόμενο πρόκλησης βλάβης.

Η θεωρία της Gilligan δανείζεται στοιχεία από τη νεοφροϋδική θεωρία της Chodorow για να ερμηνεύσει τις διαφορές κατά φύλο που τελικά ευθύνονται για το σχηματισμό ενός ξεχωριστού κοινωνικο-γνωστικού προτύπου εξέλιξης στις γυναίκες. Κατά την Chodorow (1978), η κύρια επίδραση διαμόρφωσης της ταυτότητας και υιοθέτησης των αντίστοιχων ρόλων κατά φύλο, θα πρέπει να αναζητηθεί στο είδος των εμπειριών που αποκτά το άτομο μέσα από τη σχέση του με τη μητέρα και «όχι στη λύση των ενδοπροσωπικών συγκρούσεων, όπως διατείνεται η ορθόδοξη φροϋδική θεωρία» (Bra-

beck, 1986, σ. 67). Εξαιτίας ακριβώς της πρωταρχικής ευθύνης των γυναικών στην ανατροφή των παιδιών, τα κορίτσια ενθαρρύνονται από πολύ νωρίς στη διαμόρφωση ταυτότητας μέσω μιας στενής σχέσης με τη μητέρα τους — ενώ τα αγόρια, τείνουν να αυτοπροσδιορίζονται με βάση τις διαφορές και συνεπώς την έλλειψη ταύτισης με τη μητέρα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία και εμπέδωση της συναισθηματικής εμπάθειας ως ουσιαστικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας των κοριτσιών. Αυτός ο προσανατολισμός προς τους άλλους, καταλήγει σ' αυτό που η Gilligan ονόμασε «ηθική της φροντίδας» της οποίας «υπόβαθρο είναι η αρχή της μη-βίας» (1982, σ. 174). Η «ηθική της φροντίδας» είναι ασφαλώς δυνατό να παρατηρηθεί στη σκέψη και τη συμπεριφορά των αγοριών, προ τούτου όμως απαιτείται η πρόσκτηση των μορφών εκείνων εμπειρίας που τα αγόρια βιώνουν με την έναρξη της νεότητας, όταν δηλαδή η είσοδος στον κόσμο της εργασίας και η δημιουργία στενών διαπροσωπικών σχέσεων λειτουργούν ως κίνητρα ανάληψης ευθύνης και φροντίδας για τους άλλους. Η χρονικά μεταγενέστερη εμφάνιση ενός τέτοιου προσανατολισμού στα αγόρια, είναι πιθανό να αποτελεί εξήγηση της συχνότερης παραβατικής συμπεριφοράς κατά την εφηβεία, ιδιαίτερα της παραβατικότητας που προκαλεί βλάβη στους άλλους.

Η θεωρία της Gilligan βρήκε πειραματική στήριξη μέσα από έρευνες που εξέτασαν τη σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική εμπάθεια και την αποφυγή υιοθέτησης μορφών συμπεριφοράς που προξενούν βλάβη σε άλλους, καθώς και από έρευνες που απέδωσαν τη παραβατικότητα των κοριτσιών στις διαταραγμένες τους σχέσεις στο πλαίσιο της οικογένειας (Morash, 1983, σ. 397). Παρά, ωστόσο, τις σχετικές ενδείξεις, οι πιθανές αντιστοιχίες ανάμεσα στο «σχετικισμό του πλαισίου» και τη συμπεριφορά, την παραβατική ιδιαίτερα, χρειάζονται περαιτέρω πειραματική στήριξη.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alterman, A., Druley, K., Connolly, R. και Bush, D. (1978), A Comparison of Moral Reasoning in Drug Addicts and Nonaddicts, *Journal of Clinical Psychology* 34, 790-974.
- Arbuthnot, L., Gordon, D. και Jurkovic, G. (1978), Personality. Στο H.C. Quay (ed.), *Handbook of Juvenile Delinquency*, New York: Wiley.

- Bardura, A. (1973), *Aggression: A Social Learning Analysis*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Binder, A. (1988), Juvenile Delinquency, *Ann. Rev. of Psychology* 39, σ. 253-282.
- Blasi, A. (1980), Bridging Moral Cognition and Moral Action: A Critical Review of the Literature, *Psychological Bulletin*, vol. 88 (1), σ. 1-45.
- Brabeck, M. (1986), Moral Orientation: Alternative Perspectives of Men and Women. Στο R.T. Knowles και G.F. McLean (eds), *Psychological Foundations of Moral Education and Character Formation*, Boston way: University Press of America.
- Campagna, A. και Harter, S. (1975), Moral Judgment in Sociopathic and Normal Children, *Journal of Personality and Social Psychology* 31, σ. 199-205.
- Chodorow, N. (1978), *The Reproduction of Mothering*, Berkeley: University of California Press.
- Colby, A., Kohlberg, L., Gibbs, J. και Lieberman, M. (1983), A Longitudinal Study of Moral Judgment, *Society for Research in Child Development*, vol. 48 (1-2).
- Emler, N. (1984), Differential Involvement in Delinquency: Toward an Interpretation in Terms of Reputation Management, *Progress in Experimental Personality Research*, vol. 13, σ. 173-239.
- Eysenck, H. (1976), The Biology of Morality. Στο Th. Lickona (ed.), *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Eysenck, H. (1983), Personality, Conditioning, and Antisocial Behavior. Στο W.S. Laufer και J.M. Day (eds), *Personality Theory, Moral Development and Criminal Behavior*, Lexington: Lexington Books.
- Gilligan, C. (1977), In a Different Voice: Women's Conception of Self and of Morality, *Harvard Educational Review* 47, σ. 481-517.
- Gilligan, C. (1982), *In a Different Voice*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Hoffman, M. (1977), Moral Internalization: Current Theory and Research. Στο L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 10. New York: Academic Press.
- Huddins, W. και Prentice, N. (1973), Moral Judgment in Delinquent and Nondelinquent Adolescents and Their Mothers, *Journal of Abnormal Psychology*, 82, σ. 145-152.
- Jennings, W., Kilkenney, R. και Kohlberg, L. (1984), Moral Development Theory and Practice for Youthful and Adult Offenders. Στο W.S. Laufer και J.M. Day (eds), *Personality Theory, Moral Development and Criminal Behavior*, Lexington: Lexington Books.
- Johnson, R. (1979), *Juvenile Delinquency and its Origins*, New York: Cambridge Univ. Press.
- Jurkovic, G. (1980), The Juvenile Delinquent as a Moral Philosopher: A Structural - Developmental Perspective, *Psychological Bulletin*, vol. 88, σ. 709-727.
- Jurkovic, G. και Prentice, N. (1974), Dimensions of Moral Interaction and Moral Judgment in Delinquent and Nondelinquent Families, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42, σ. 256-262.

- Jurkovic, G. και Prentice, N. (1977), Relation to Moral and Cognitive Development to Dimensions of Juvenile Delinquency, *Journal of Abnormal Psychology* 84, σ. 414-420.
- Kaplan, H. (1984), *Patterns of Juvenile Delinquency*, London: Sage.
- Kohlberg, L. (1958), *The Development of Modes of Moral Thinking and Choice in the Years Ten to Sixteen*, Ph. D. Dissertation, Univ. of Chicago.
- Kohlberg, L. (1969), Stage and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. Στο D.A. Goslin (ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research*, Chicago: Rad McNally.
- Kohlberg, L. (1976), Moral Stages and Moralization. The Cognitive-Developmental Approach. Στο Th. Lickona (ed.), *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Moral Issues*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kohlberg, L. (1984), *Essays on Moral Development*, vol. 2. *The Psychology of Moral Development*, New York: Harper and Row.
- Kohlberg, L. (1986), A Current Statement and Some Theoretical Issues. Στο S. Modgil και C. Modgil (eds), *Lawrence Kohlberg: Consensus and Controversy*, London: The Falmer Press.
- Kohlberg, L., Levine, C. και Hower, A. (1983), *Moral Stages: A Current Formulation and a Response to Critics*, New York: Karger.
- Kohlberg, L. και Candee, D. (1984), The Relationship of Moral Judgment to Moral Action. Στο M. Kurtines και J. Gewirtz (eds), *Morality, Moral Behavior and Moral Development*, New York: John Wiley.
- Lakatos, I., (1976), Falsification and Methodology of Scientific Research Programs. Στο I. Lakatos και A. Musgrave (eds), *Criticism and Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Morash, M. (1983), An Explanation of Juvenile Delinquency. The Integration of Moral Reasoning Theory and Sociological Knowledge. Στο W.S. Laufer και J.M. Day (eds), *Personality Theory, Moral Development and Criminal Behavior*, Lexington: Lexington Books.
- Piaget, J. και Inhelder, B. (1969), *The Psychology of the Child*, New York: Basic Books Publishers.
- Sutherland, E. και Cressey, D. (1970), *Principles of Criminology*, Chicago, Illinois: Lippincott.
- West, D. και Farrington, D. (1977), *The Delinquent Way of Life*, London: Heiemann.